

УДК 81.373-161.2

Іовхимчук Наталія Володимирівна,
ст. викладач кафедри
документознавства та інформаційної
діяльності Луцького інституту
розвитку людини Університету “Україна”

СИМВОЛІКА НОМІНАЦІЙ ВОДНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ

У статті розглядаються найбільш уживані номінації водного простору в українській народній пісні та їх символічні значення. З'ясовується поняття символу у фольклористиці, лінгвостилістиці.

Ключові слова: символ, пісенний фольклор, номінація, водний простір, символічне значення.

Иовхимчук Наталия. Символика номинаций водного пространства в украинской народной песне.

В статье представлены самые употребляемые номинации водного пространства в украинской народной песне и их символические значения. Раскрываются понятия символа в фольклористике, лингвостилистике.

Ключевые слова: символ, песенный фольклор, номинация, водное пространство, символическое значение.

Iovchimchuk Natalya. The symbolity of the names of water space in Ukrainian folk songs.

The article is devoted to the problems of the most popular names of of water space in Ukrainian folk songs and their symbolic meanings. It is the mean of the symbol in folklore science and linguostylistic.

Key words: symbol, song folklore, name, water space, symbolic meaning.

Система образів-символів українського пісенного фольклору є особливим способом відтворення дійсності. “У лінгвостилістиці символом називається слово, що має усталені асоціативні зв'язки з відповідним поняттям” [11, с. 152].

Проблема символу в світовій теоретичній думці віддавна досліджується як проблема філософії, естетики. Фольклорні ж символи і символіка мають

власну специфіку як поняття світоглядні, формотворчі, стилістичні, що генетично виникли, з одного боку, в первісному стані міфологічного пізнання та початків розвитку мови, а з іншого, – в межах того чи іншого фольклорного жанру, що формувався у різні часи і відобразив різні етапи народнопоетичного світорозуміння, своєрідність поезики усних творів у цьому. Актуальними лишаються питання символіки народної пісні у зв'язку з інтересом до першоджерел національної культури.

Метою нашої статті передбачено дослідити символічне значення номінацій водного простору як основної з концептуальних частин народної пісні.

Вивчення української фольклорної символіки почалося в першій половині XIX ст. Дослідження щодо цього читаємо у працях М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодянського, М. Костомарова, О. Потебні.

У роботі “Історичне значення південноруської народної творчості” М.Костомаров подав таке визначення, “Символ – це образне вираження моральних ідей через фізичну природу, причому цим предметам надається більш чи менш визначна духовна властивість” [5, с. 121].

Вагомий внесок у дослідження системи символічного відображення світу, народної символіки, що її збережено в мові, фольклорі, міфології здійснив видатний теоретик вітчизняної філології О. Потебня. Він розумів специфіку усної народної творчості як традиційного мистецтва слова, образно-символічної системи відображення дійсності.

Народна пісня, її художньо-образна система привертають увагу також сучасних науковців. Цікаві спостереження над мовою народної пісні, зокрема над її символікою знаходимо у працях С. Єрмоленко, О. Дея, В. Кононенка.

Важливо відзначити, що більшість сучасних дослідників спираються на теоретичні положення, висловлені з цього питання О. Потебнею. Походження, еволюцію фольклорного символу вчений пояснював через закономірності розвитку мови. Оскільки мова не лише матеріал поезії, а й сама поезія, то “символізм мови /.../ може бути названий її поетичністю” [5, с. 45].

За допомогою художніх словесних образів відображається й осмислюється дійсністю. До того ж це відображення є духовно-емоційним, тому що художній образ належить до двох сфер – реальної дійсності та процесу мислення й образотворення. Як зазначав В. Кононенко, “словесний символ лише умовно передає відношення між означуваним і тим, чим він означається, або відповідає тільки одному означуваному, отож мотивує своє значення не шляхом переносу (точніше, передовсім не через нього), а через фонові знання, мовні пресупозиції” [4, с. 3].

Образно-символічна система в текстах художньої словесності є тією межею, через яку здійснюється рух свідомості від реального до ідеального (у процесі пізнання) і від ідеального до реального (у творчому процесі) [5, с. 252]. Категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників. Художній образ-символ є чи не найточнішим і найтоншим відображенням народних уявлень та знань про простір.

Система образів пісенного фольклору відтворює різні етапи формування народнопоетичного сприйняття простору. Тому постає проблема трансформації символів у пісенних текстах, їх взаємозалежності з контекстом ритуально-дієвої, етнографічної традиції української культури, розширення і звуження значень.

В українських народних піснях найчастіше вживаються номінації на позначення водного простору, зокрема, *вода, річка, море*.

Відомо, що водопоклоніння довго залишалось у своїй силі. Люди вже після прийняття християнства замінювали вінчання язичницьким обрядом плескання водою. Цей обряд, втративши свою релігійну силу, ще довго зберігався як забава-звичай дівчат і хлопців обливати один одного водою. Можна вважати залишками давнього водопоклоніння часті згадки про *воду* у веснянках і купальських піснях.

Через сад-виноград

По *воду* ходила,
 Не судив мені бог,
 Кого я любила [12, с. 58].

Вода має також віщу силу, тому по ній і на ній гадали, особливо у свята. Дівчата дивилися у воду й могли побачити свого судженого. Увечері на Купайла пускали вінки на воду, й куди вінок попливе, в ту сторону дівчина вийде заміж; коли ж не попливе – заміж не піде, а коли вінок потоне – дівчина того року помре. Л. Іваннікова писала, що “вінок цієї ночі має чарівну силу – він знаходить дівчині нареченого. Купальська ніч – апогей розквіту сонячної сили. То ж любові, плодоносної сили юнаків і дівчат. Тому саме в цю ніч відбувалося шлюбівання молоді, обов’язково біля води – тим самим знову ж таки відтворювався той першошлюб” [9, с. 34]. Як от:

Олюня сплела вінок
 Та й зразу стала сумною
 І заридала – вінок
 Тихо поплив за *водою* [14, с. 158].

Слово-поняття *вода* нерідко передає почуття безвиході, відчаю, журби; з плином води відходять щасливі дні, наступають тяжкі часи; за *водою* спливає доля. У весільних піснях говориться, щоб лиху долю забрала вода.

Як добра доля, сядай зо мною.
 А як лихая, пливи з *водою* [4, с. 55].

Вода у різних видах застосування відіграє важливу роль у народних віруваннях. До неї в нашого народу завжди було особливе ставлення, оскільки вона вважається священною. Варто зауважити, що у пісенних текстах значення символів водного простору не завжди збігаються з певними реаліями і не завжди зрозумілі. Наприклад, лексема *Дунай* у народнопісенній мові часто вживається не як географічна назва, а означає будь-який більший водний простір і подекуди пишеться з малої букви. Іван Огієнко зауважував: “Як окрема стихія, плодуча й родуча, вода була скрізь обожнювана, як море, річка,

копанка, джерело, криничка, колодязь і т. ін. – це звалося “дунаєм”, бо “дунай” – вода взагалі, порівняймо перське *dhuni*, *don* – річка” [7, с. 40].

Назва *Дунай*, *вода* вживається в багатьох піснях, у котрих має значення межі між своїм і чужим простором. Нещаслива у заміжжі жінка пускає на воду квітку, щоб з чужого краю подати вісточку про себе.

Ой вирву я з рожі квітку
Та й пушу на *воду*,
Пливи, пливи з рожі квітка,
Аж до мого роду [12, с. 83].

Дала-с мене, моя мати, за *Дунай*, за *Дунай*,
Тепер собі, моя мати, подумай, подумай:
Дунаю не перебити, не перебродити,
Не буду ж тя, моя мати, вівіки видіти! [8, с. 56].

Магічна сила води зафіксована в багатьох давніх віруваннях. У дохристиянські часи будь-яке джерело вважалось священним, такі животоки ретельно охоронялися, біля них улаштовували культові обряди, приносили жертовні дарунки. Підземні та зовнішні джерела вважалися такими ж необхідними землі, як кровоносні судини людини. Відтак, “біжуча вода” сприймалась як жива істота [10, с. 247].

Чиста вода символізує здоров’я, щастя. Епітетне словосполучення *каламутна вода* означає зраду, хворобу, журбу, прикрість; шумить вода – страждають закохані.

Тече вода каламутна,
- Мила моя, чогось смутна?
- Я не смутна, лем сердита,
Бо я зночі була бита [1, с. 267].

В українських народних піснях символіка води як кохання свідчить про те, що найчастішими є образи, пов’язані зі споживанням води, питтям, відчуттям спраги тощо. Вислови *наносити води*, *хотіти напиться води* означають

“кохати”. Пісенний фразеологізм *ходити біля води* – символ залицяння.

Ой *не ходи коло води*, жовтоногий кобче:

Єсть у мене кращий тебе – дороженьки топче [13, с. 60].

В українських народних піснях із видів природнього зібрання вод найчастіше вживаються назви *річка і море*.

У фольклорі символ *ріки* безпосередньо пов'язаний з життям людини. Народнопісенний вислів *перескочити річку*, (подолати водний простір) має значення єднання закоханих, парування, що вважається визначальним етапом життя людини.

Тече *річка* невеличка,

Схочу перескочу,

Оддайте мене, моя мати,

За кого я схочу [12, с.30].

Номінація *річка* є символом перешкоди, ускладнення в коханні, подолання яких стає перевіркою на силу почуттів. Звідси – постійний народнопісенний вислів *перебрести через річку*, що часто має значення “бути вірним у коханні”, “одружитися”. В. Кононенко писав: “Із образом річки пов'язана ідея подолання перешкод (у коханні, створенні сім'ї, з'єднання з рідними тощо). Річка як символ можливої розлуки – а це один із найбільш поширених мотивів українських народних пісень – стає свого роду фоном, супроводом дії” [4, с. 92].

Нема льоду, нема льоду, нема й переходу,

До своєї миленької – хоч по шию в воду!

Ой засвіти, моя мила, воскову свічку,

Нехай же я перебреду, ей, биструю *річку* [13, с. 126].

Лексема *річка* з прийменником *за* має значення “далекий простір”, “за межами рідної землі”. *За річку* віддають дівчину заміж.

Ой я тебе з душі люблю,

А за рід не знаю.

За річкою, за бистрою

Там я жити маю [12, с. 297].

Море як водний простір було місцем козацького роздолля. Козаки любили море і згадували про нього навіть після участі в походах проти турків:

Турка воювали, то од турка втікали,

Та все чистим полем та понад *синім морем*...[12, с. 395].

У фольклорі вислів *море грає* часто супроводжується невеселими подіями, наприклад, коли людина потрапляє в чуже оточення, й означає швидко рухатися в різних напрямках. У веснянках також використовується цей вислів:

У неділю вранці

Синє *море грало*,

Виряджала мати дочку

В чужу стороночку [8, с. 67].

Номінація *море* використовується в українській пісенності як носій ідеї безмежного водного простору, свободи, стихійності. Типові означення слова *море* – *безкрає*, *синє*. Дієслова, з якими поєднується – *грати*, *густи* тощо:

На синім *морі* корабель пливе,

Корабель пливе, аж *море гуде* [2, с.128].

Море, котре не приймає бажаного втопитися, символізує рубіж між сьогобічним і потойбічним світом.

Ой піду я понад *море*,

Синє *море грає*,

Задумав я топитися,

Море не приймає [12, с.52].

М.Костомаров вважав, “Утоплення в морі має таку особливість, що такого немає там, де говориться про утоплення в річці. У цьому випадку море сприймається у значенні смерті /.../ У давнину море було загальним кладовищем: найдавнішим способом поховання було пускання мертвого на човні по воді. Дно моря – символ загибелі” [5, с. 151].

Отже, в українському пісенному фольклорі досить поширеними є назви водного простору, зокрема, *води*, *моря*, *річки*. Вони мають символічне значення

залежно від контексту. Найчастіше виступають знаками межі, небезпеки, тривоги. Стаючи світоглядними символами, вони в закодованому вигляді передають інформацію про гармонію часопростору і неперервність буття.

Список використаних джерел та літератури

1. Закувала зозуленька : [антологія української народної творчості]. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
2. Колядки і щедрівки / Упорядкування, вступна стаття, примітки М.С. Глушка. – К. : Музична Україна, 1991. – 239 с.
3. Кондратович О.П. Весілля на Поліссі / О. П. Кондратович. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 112 с.
4. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
5. Костомаров Н. И. Славянская мифология. Исторические монографии и исследования / Н. И. Костомаров. – М. : Чарли, 1995. – 686 с.
6. Литературный энциклопедический словарь / Гл. ред. В. М. Кожевникова. – М., 1987. – 478 с.
7. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : [історично-релігійна монографія] / Іларіон Митрополит. – К. : Обереги, 1994. – 424 с.
8. Пісні родинного життя / Упорядник, автор вступної статті та приміток Г. В. Довженок. – К. : Дніпро, 1989. – 359 с.
9. Символіка світотворення // Українські символи. – К. : Народознавство, 1994. – 140 с.
10. Скуратівський В. Русалії / В. Скуратівський. - К. : Довіра, 1996. – 734 с.
11. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
12. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / Упорядкування, вступна стаття, примітки та коментарі М. М. Олійник-Шубравської. – К. : Музична Україна, 1990. – 453 с.
13. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К. : Наукова думка, 1978. – 326 с.
14. Фольклорна веселка. Українські народні пісні з голосу Антоніни Голентюк / Упорядник А. П. Панасюк. – К. : Музична Україна, 1984. – 208 с.